

**Enver Imamović, *Sarajevska Hagada*,
ART7, Sarajevo, 2009, 143 str.**

Autor knjige, koja je nakon izdavanja 2009. godine, pobudila veliku zainteresiranost, bosanskohercegovački arheolog i historičar, Enver Imamović, profesor emeritus na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, jedan je od najpoznatijih istraživača prošlosti Bosne i Hercegovine i najzaslužniji za očuvanje brojnih eksponata Zemaljskog muzeja tokom ratnih dešavanja uzrokovanih raspadom bivše SFRJ. Kao gostujući profesor je predavao i na Univerzitetima širom svijeta, a neki od njih su Univerziteti u Kairu, New Delhiju, Bombayu i Calcutti. Pored toga, kao izvrstan stručnjak učestvovao je u brojnim arheološkim ekspedicijama, na Tibetu, Nepal, Indiji, Tajlandu, Andama, Galapagosu i području Amazona. Tokom rata u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1995. godine Enver Imamović je bio direktor Zemaljskog muzeja, a od 1995. godine je i predsjednik Nacionalnog komiteta Međunarodnog muzejskog vijeća za Bosnu i Hercegovinu. Napisao je velik broj članaka i surađivao sa mnogo časopisa a izdao je i nekoliko knjiga, među kojima je i *Sarajevska Hagada*. Predan rad emeritusa Envera Imamovića, tokom dugogodišnje znanstvene karijere je ostavio neizbrisiv trag u bosanskohercegovačkoj arheološkoj i historijskoj znanosti. Jedan od ovih tragova je i niz događaja na zaštiti Sarajevske Hagade tokom ratnih zbivanja u okolini Zemaljskog muzeja, a koje iz ličnog iskustva autor opisuje u svome djelu.

Kao što se iz samog naziva knjige može zaključiti, fokus autora je upravo Sarajevska Hagada, kao vrijedan dokument i eksponat, za nju usko vezane činjenice, njena historija i njen značaj, kako za Jevreje, tako i za Bosnu i Hercegovinu, pa i šire. Pored toga, autor

navodi dosta važnih historijskih činjenica i podataka. Dotiče se također i općih stvari u poznavanju kulture jednoga naroda, kao i vremenskog razdoblja i osoba koje su bliske s događajima vezanim za ovaj jedinstveni primjerak jevrejske vjerske knjige. Uz sve to, na interesantan i intrigantan način autor prepričava nevjerovatne događaje, koji su razlog očuvanja ove Knjige kroz historiju, kao i uvjete u kojima se danas nalazi i održava.

Hagada, kao što je već istaknuto, je jevrejska vjerska knjiga, koja najvećim sadržajem govori o oslobođaju Jevreja iz egipatskog ropstva te koja se koristila u vjerskom kućnom obredu Pesah, koji je treći najvažniji jevrejski praznik. Iz nje su se nakon prinošenja žrtve, tokom obreda čitale anegdote, psalmi i himne. Sarajevski muzej posjeduje još nekolicinu vrijednih hebrejskih rukopisa, među kojima se Hagada svakako ističe brojnim svojim posebnostima, kako među tim primjercima, tako i među svjetskim Hagadama. Dosta se raspravljalo o tome kada i gdje je nastala Sarajevska Hagada, pa je tako, nakon godina istraživanja, i nekoliko pogrešnih zaključaka otkriveno da je nastala zapravo na prostoru Španije, tačnije u Barceloni. Nakon brojnih pokušaja, pitanje datiranja njenog nastanka je riješeno i Sarajevska Hagada se danas, sa velikom sigurnošću datira u prvu polovinu XIV stoljeća, tačnije u 1314. godinu. Posebnost Sarajevske Hagade, kako autor navodi, ogleda se u mnogo čemu. Prije svega, za razliku od ostalih Hagada, Sarajevska Hagada posjeduje više minijatura, što i nije toliko neuobičajeno, ali pored toga, sadrži veći broj iluminacija, u kojima je jasno i pobliže prikazan svakodnevni život do u detalje, a zbog prirode nastanka i korištenja knjige, sadržaj je mogao biti i jeste oblikovan slobodnije, bez umjetničkih ograničenja, pod utjecajem španjolskog slikarstva,

sa primjesama provincijskih motiva. Sadrži i prikaze samoga vjerskog običaja, unutrašnjost sinagoge, narodnu nošnju, kao i likove ljudi i životinja. Detalji prikazani na iluminacijama i u samome tekstu su odraz jevrejskog porijekla njenih sljedbenika, što autor navodi radi otkrivanja njene historije i prirode nastanka. Prvobitni originalni izgled Hagade je ostao nepoznanica s obzirom da je sadašnji nastao negdje u XIX stoljeću.

Zanimljivo je to da na ovom primjerku, neprocjenjive vrijednosti, ne postoji nikakav pečat ili žig, koji bi označio da se nalazi u posjedu Zemaljskoga muzeja, što autor knjige objašnjava tajnim znakom, koji se prenosio sa jednoga direktora Muzeja na drugoga, kojeg je postavio prvobitni direktor Kosta Hörmann, a čiji je trag i sam autor otkrio, tokom spašavanja Hagade u vrijeme ratnih dešavanja u Bosni i Hercegovini, u obliku male zamotane hartije sa objašnjenjem. To je prvi od brojnih autorovih navoda o različitom postupanju sa Hagadom, od strane raznih ličnosti ili institucija.

Nakon 1492. godine krenule su mnoge seobe sa područja Španije. Španjolski muslimani najviše su se kretali preko Gibraltara, dok su se španjolski hebreji, koji su i sami sebe nazivali Sefardima, kretali u svim pravcima, pa su tako neki od njih izabrali put preko Dubrovačke luke, koja je bila jedna od najznačajnijih luka tog vremena na Jadranu. Otuda su se na razne načine prebacivali na područje Bosne i Hercegovine, pa se dosta njih naselilo, ili do krajnjeg odredišta barem prešlo preko bosanskohercegovačkoga grada Foče. Pretpostavlja se, prema autorovim navodima, da je Sarajevska Hagada u Bosnu i Hercegovinu stigla upravo u tim valovima seoba. Moguće je da je u toku ovih premještanja stanovništva, jedna ugledna Sefardska porodica ponijela ono najvrjednije sa

sobom, što bi, u ovome slučaju, bila Sarajevska Hagada. Postoje različita mišljenja o tome kako je tačno tekao put od Španije do Sarajeva.

U knjizi možemo naći dosta činjenica i opisa seobe sa prostora Španije u Bosnu i Hercegovinu, razne teorije o tom putu, kao i informacije o svakodnevnom životu Jevreja i njihovoj ravnopravnosti te poštivanju njihove tradicije, od prvog doseljavanja nakon 1492. godine. Sve ove informacije autor navodi da bi približio javnosti pojavljivanje ove značajne knjige na našim prostorima, kao i da bi činjenica da je Muzej došao u posjed knjige kupovinom iste, od ugledne jevrejske porodice, koja je na rubu očaja prodala svoju generacijsku imovinu za mnogo nižu vrijednost od njene stvarne vrijednosti, a čiji je značaj otkriven tek nakon nekoliko godina. Tokom procjene i detaljnih pregleda od strane tadašnjih svjetskih stručnjaka, Hagada je nekoliko puta bila izvan Sarajeva.

Između ostalog, da bi naglasio njen značaj, autor navodi mnoštvo zemalja koje su tražile Hagadu na posudbu za izložbu, što je u nekoliko navrata i odobreno, kao i razne pokušaje manipulacije i preuzimanja Hagade, među kojima i jedan pokušaj krađe, koji je, kako autor naglašava, spriječen zahvaljujući brznoj i efikasnoj reakciji i konstantnoj opreznosti i brizi direktora i uposlenika Zemaljskog muzeja.

Njenu vrijednost potvrđuje i akcija spašavanja prepričana iz prve ruke, s obzirom da je inicijativa bila pokrenuta od strane samoga autora ovoga djela. U danima kada je Muzej i prostor oko njega bio najviše izložen neprijateljskim paljbama, tadašnji direktor Muzeja, Enver Imamović je sa nekolicinom ljudi, po propisima i riskirajući živote, spasio Sarajevsku Hagadu i odnio je na sigurno, u trezor Narodne banke. U svrhu predočavanja

nespremnosti koja je dočekala Muzej, autor navodi i nekoliko drugih vrijednih spomenika i eksponata, koje su zatekli u muzeju, a za koje su preduzeli i uvjetima prilagođene mjere zaštite i spašavanja. Po riječima autora sasvim je jasno da je Hagada bila jako dobro čuvana i dostupna samo rijetkima, s obzirom na činjenicu da su je teškom mukom pronašli i spasili posljednju, a da su prije toga našli njen reprint, što je, kako autor navodi, po pronalasku odmah uočio, iako se sa njom do tada susretao samo u knjigama.

Knjiga otkriva i to da su, nažalost, čak i prije završetka rata, počele kružiti glasine da je Hagada prodana, što vlasti nikako nisu željele dopustiti. Usprkos činjenici da su od tadašnjeg direktora Muzeja i glavnoga aktera spašavanja rukopisa, samoga autora knjige, dobili negativan odgovor o iznošenju Hagade i čitanju iz nje za vrijeme praznika Pesaha, zbog izričito nepovoljnih uslova i opasnosti od propadanja, već dovoljno uništene Hagade, vlasti su postupile po svome nahođenju i Hagada je još jednom iznesena u javnost i izložena nestručnom rukovanju, na što je direktor muzeja oštro reagirao.

O njenom svjetskom značaju svjedoči i molba Amerikanaca upućena Muzeju, za dozvolu snimanja dokumentarnog filma, ali sa originalnim primjerkom, na šta je autor, kao tadašnji direktor, teško pristao. U prilog tome idu i navodi o daljnjoj potražnji Sarajevske Hagade za strane izložbe, gdje se o svakoj, sa oprežnošću, dosta raspravljalo.

Sve ove podatke, kao i činjenicu da je Hagada ponovno pregledana od strane svjetskih stručnjaka i napore koji su učinjeni za prikupljanje sredstava za njenu daljnju, adekvatnu konzervaciju i javnu izložbu originala, autor navodi kako bi javnost bila upoznata sa naporima pojedinaca koji su poduzeti, kao i otežavajućih i nesmotrenih

okolnosti koje su dovele do današnje situacije. Nažalost, "sef-soba" koja je trebala biti napravljena prema uputama svjetskih stručnjaka, imala je određene nedostatke, koji nisu uklonjeni ni dan danas, tako da je u njoj originalni primjerak Hagade bio izložen samo na oficijelnom otvaranju iste, a u stalnoj postavci se još uvijek nalazi i nalazit će se reprint tog rukopisa. Donacije stranih firmi, po ko zna koji put su potvrdile njen značaj, njeno svjetsko poznavanje i vrijednost koju Zemaljski muzej Sarajeva i čitava Bosna i Hercegovina ima, upravo zahvaljujući naporima tih ljudi, među kojima se svakako, mora još jednom istaći i autor ove knjige.

Kao zaključak i pokušaj buđenja svijesti javnosti, autor navodi odnos države prema ovoj knjizi, Zemaljskom muzeju kao instituciji i svim glavnim akterima njenog postojanja i historije. On objašnjava da najnoviji reprint nisu dobili niti on, niti Muzej, pa niti gosp. Cochen, čije je ona porodično naslijeđe, sve dok nije ponudio da plati pola cijene. Jedino na taj način prvobitni i stvarni vlasnik ovoga neprocjenjivoga djela, uspio se izboriti za jedan primjerak svoga generacijskoga naslijeđa. Pored ovoga naglašena je i činjenica da Hagada nije iskorištena onako kako bi trebala biti. Za razliku od svjetskih zemalja i njihovih vrijednih eksponata, Sarajevska Hagada se i dalje čuva skrivena u podrumskim prostorijama, daleko od očiju javnosti, a na pokušaju njenoga javnog izlaganja i ulaganja sredstava se, na žalost ne radi ništa, što, kako autor želi istaći, nije samo greška institucije, niti pojedinaca, niti nedostatak sredstava u tome ima presudnu ulogu, nego činjenica da javnost vjerovatno nije svjesna vrijednosti koju posjeduje i prednosti koje to donosi, a koje autor kroz čitavu knjigu, u svakome opisu i svakoj kritici pokušava istaći.

Postoji nada da će, nakon detaljne analize i po uzoru na svjetske metode, javnost shvatiti značaj materijalnih spomenika, pravilan način postupanja sa njima i činjenicu da su upravo oni ti koji svjetskom kapitalu donose najviše sredstava i privlače najviše turista i da će shvatiti kakvu vrijednost posjedujemo i koliko je trebamo čuvati. O tome najbolje svjedoče završne riječi samoga autora, u kojima on naglašava da bi jedino tada bilo jasno koliki je zapravo gubitak to što Sarajevska Hagada, više od stotinu godina predstavlja mrtvi kapital i što se ne izlaže u javnosti.

TIJANA KRIŽANOVIĆ

Behija Zlatar, *Gazi Husrev-beg, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XXXII, Sarajevo, 2010, 236 str.*

U historiografiji značajno mjesto zauzimaju monografije i biografska djela koja se iscrpno bave određenim problemom, pojavom ili osobom. Djela ovog tipa sadrže mnoštvo podataka, jezgrovita su i važna za naučnu i širu javnost. Jedna takva knjiga nedavno je objavljena od strane Orijentalnog instituta u Sarajevu. Riječ je o monografiji *Gazi Husrev-beg*, dr. Behije Zlatar, u kojoj autorica svojim vještim pristupom i naracijom uspijeva da nam ukaže na impresivnu ulogu ovog namjesnika, vojskovođe i vakifa u historiji Bosne i Hercegovine i Osmanskog carstva u cjelini.

Djelo se sastoji od šest poglavlja i kako sama autorica kaže u uvodnom dijelu, ovaj rad je pokušaj da se na osnovu postojeće

literature i bogate arhivske građe napiše biografija Gazi Husrev-bega. O ovoj znamenitoj ličnosti prije nje pisali su Ćiro Truhelka (*Gazi Husrefbeg, njegov život i njegovo doba*, Sarajevo 1912), Safvet-beg Bašagić (*Gazi Husrev beg, U spomen četiristogodišnjice dolaska u Bosnu*, Sarajevo 1907), Mehmed Spaho (*Gazi Husrev-beg: slika iz bosanske prošlosti*, Sarajevo 1907), Hamdija Kreševljaković (*Gazi Husrevbeg*, Sarajevo 1930), *Spomenica Gazi Husrevbegove četiristogodišnjice*, Sarajevo 1932. godine.

Posebnu vrijednost monografiji *Gazi Husrev-beg* daje veći broj neobjavljenih izvora koje je dr. Zlatar koristila prilikom istraživanja. U prvom redu vrijedi istaći neobjavljene izvore iz arhiva u Istanbulu i Ankari, zatim one iz *Državnog arhiva u Dubrovniku*, te izvore iz *Gazi Husrev-begove biblioteke, Orijentalnog instituta, Uprave Gazi Husrev-begovog vakufa i Istorijskog arhiva* iz Sarajeva. Cilj ovog rada jeste da se kroz objavljene i neobjavljene izvore, te korišćenu literaturu, na jednom mjestu, predstavi snažna uloga Gazi Husrev-bega kao državnog službenika i vojskovođe u Osmanskom carstvu i da se prikaže njegov doprinos urbanizaciji Sarajeva kroz podizanje građevina i osnivanje vakufa.

U prvom poglavlju *Gazi Husrev-beg (Od Sereza do Sarajeva)* autorica donosi podatak da su tri kćeri sultana Bajezida II (1481-1512) bile udate za ljude sa naših prostora. Jedna od njih, sultanija Seldžuka, Gazi Husrev-begova majka, bila je žena Ferhad-bega, rođenog u Hercegovini. Obzirom da je Ferhad-beg bio oženjen sultanijom, to nam govori da je bio markantna ličnost, jer su sultani imali običaj da svoje kćeri udaju za sposobne vojne i civilne službenike kako bi ih čvršće vezali za Carstvo. Gazi Husrev-beg rođen je 1480. godine u Serezu (današnja Grčka), a nakon